

BALASSA BERNADETT

# AUTONÓM ERKÖLCSRE NEVELÉS VAGY BIRKATERMÉSZET?

Az engedelmesség és biztonságvágy összefüggései  
Közép- és Kelet-Európában



**...az engedelmesség  
nem is annyira a tekintély-központúsággal  
(hatalmi távolság),  
hanem elsődlegesen  
a biztonság keresésével  
áll összefüggésben.**

**A** szociológiai irodalom szerint az engedelmesség preferálása szorosan kapcsolódik a tekintélyelvű gondolkodáshoz. Aki fogékonyabb az autoriter vezetésre, mondhatni birka, az pártolja az engedelmességet is. Kutatásaim során arra jutottam, hogy bár kimutatható a kapcsolat a tekintélyelvűség és az engedelmesség értékválasztása között, utóbbi sokkal inkább a biztonság utáni vággyal, a túlélési értékekkel kapcsolható össze (Inglehart–Welzel). E tekintetben minden értékutatás térképén jól elkülönül Nyugat-Európától Közép- és Kelet-Európa. A hagyományos – ingleharti értelemben használt – vallási/szekuláris és túlélési/önkifejezési tengelyek mentén történő szóródás sokak számára ismert. Írásom középpontjában most Shalom H. Schwartz értékelmélete áll, mely sokat mond az engedelmesség más értékekhez való viszonyáról, a nemzeti kultúrában való megjelenéséről.

## Az engedelmesség mint érték

■ Az engedelmesség olyan érték, mely „készséggé teszi az akaratot a parancsoló akaratának teljesítésére”. Schwartz<sup>1</sup> megfogalmazásában az értékek olyan meggyőződések, amelyek elválaszthatatlanok az érzelmektől. Azáltal, hogy az egyénben mélyen gyökereznek, és időben las-

A projektet a HUN-REN Magyar Kutatási Hálózat támogatta.  
/ This project has received funding from the HUN-REN  
Hungarian Research Network.

san változnak, képesek a cselekvéseket befolyásolni. Szemben az attitűdökkel és a normákkal, az értékek túlmutatnak a konkrét szituációkon, egyfajta kritériumként szolgálnak, melyek irányítják a cselekvések, irányelvek, személyek és események kiválasztását és megítélését. Vizsgálatuk szempontjából fontos, hogy az értékek fontosságuk szerint rangsorolhatóak, így együttesen prioritási rendszert alkotnak. Végző soron az irányítja egy adott helyzetben a cselekvésünket, hogy az adott értékek egymáshoz képest mennyire fontosak számunkra.

A szociológiai és vallástudományi irodalom megkülönbözteti az engedelmességet az alábbi értékektől:

- a megfeleléstől, ami viselkedésünk megváltoztatását jelenti egy másik személy valós vagy képzelt elvárása miatt;
- a konformitástól, amikor egy csoporttal való együtt haladás érdekében változtatjuk meg az egyéni viselkedésünket;
- a szolgálalkúségtól, amely a tekintélyként érzékelt személy parancsát feltétlenül és meggondolás nélkül teljesíti még akkor is, ha az elvárt cselekedet önmagában rossz.

Napjainkban számos szociológiai írás már-már kriminalizálja az engedelmességet. „A történelem során az engedelmisség nevében követték el a legtöbb bűntettet” – mondja a modern kori narratíva. A szóban forgó cikkek rendszeresen említik az Eichmann-pert, melynek vádlottja azzal védekezett, hogy a zsidók deportálásának megszervezésével csak parancsot teljesített. Szintén hivatkozási alapot jelent egy szociálpszichológiai kísérlet, mely a tekintély iránti vak engedelmisséget bizonyította az 1960-as évek Amerikájában. Stanley Milgram vizsgálatában a tudományos tekintély kérésére a társadalmat leképező résztvevők 65%-a hajlandó volt halálos kimenetelű, 450 voltos áramütésben részesíteni egy másik kísérleti alanyt. (Az „áldozatot” a valóságban színész játszotta, és az áramütés sem volt valóságos, de a résztvevőknek erről nem volt tudomásuk.)

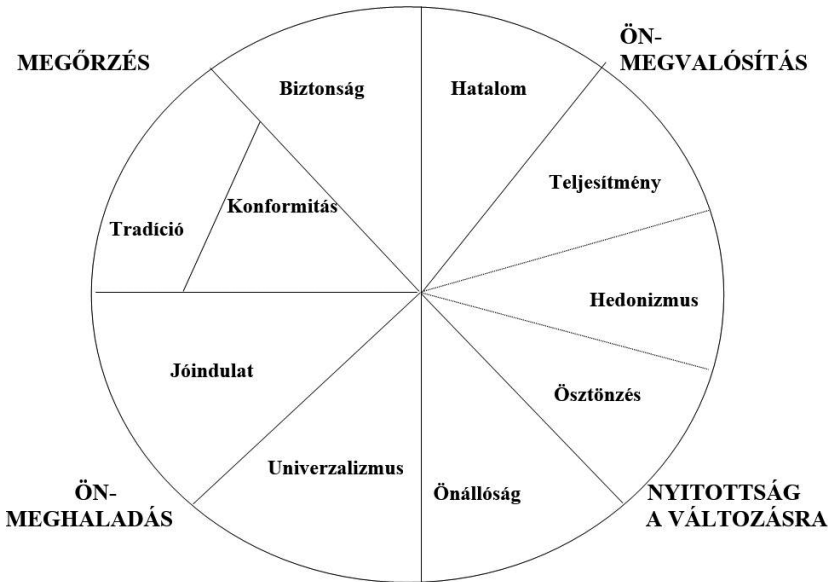
Amennyiben az engedelmisség vak parancsteljesítést jelent, úgy még igazat is adhatnánk a fenti tanulmányoknak, hogy ez az érték destruktív viselkedésre ösztönöz. Csakhogy a szóban forgó írások nem annyira az engedelmisségről, mint a szolgálalkúségről szólnak. Utóbbi képes a hatalom iránti feltétlen és meggondolás nélküli parancsteljesítésre akkor is, ha az elvárt cselekedet önmagában rossz. A szolgálalkúság azonban nem egyenlő az engedelmisséggel, így ennek kriminalizálása téves és kártékony csúsztatás.

Ha nem a kortárs fogalommagyarázatokból indulunk ki, könnyebben megérthetjük, miért tekint a tradicionális értékrend kívánatos erényként az engedelmisségre. Az 1912-ben íródott Révai-nagylexikon szerint az „engedelmisség másvalaki akaratának végrehajtása; parancs vagy tilalom szerint való cselekvésben nyilatkozik”. – Ezzel azonos definíciót találunk *A magyar nyelv értelmező szótárában* is. Révai azonban így folytatja: „Az élet minden viszonylatában szükség van erre valamely alakban. Így például engedelmisséggel tartozunk hivatali feljebbvalónknak, mert a fokozatos felelősség csak fokozatos engedelmisségen alapulhat; az orvosnak, mert a magunk közvetlen érdeke megkívánja, stb. Erre tehát szükséges ránevelődnünk, ezért az engedelmisségnek a rendszeres nevelésben nevezetes szerepe van.” A gyermekkori, kényszerű szabálykövetés alapozza meg az önálló erkölcsi döntéshozatalt is. „Célja mindenkor az, hogy a pusztán kényszerű engedelmisség helyett az engedelmisség belső szükségletté váljék, s így az ember erkölcsiségének egyik alapját megteremtse” – írja a Révai.<sup>2</sup> Gondolatmenete azonos Immanuel Kant német filozófus érvelésével. Felnőttkor-

ban – ideális esetben – már nem azért cselekszünk helyesen, mert valaki elvárja tőlünk és megbüntet, ha nem vagyunk szabályszerűek, hanem mert ezt tartjuk jónak, és egyénileg/társadalmilag kívánatosnak. Ezt a belülről vezérelt, autonóm, vagyis önálló döntésen alapuló erkölcsiséget a gyermekkori szabálykövetés alapozza meg.

### Az engedelmesség kapcsolata más értékekkel

■ Schwartz értékelmélete tíz alapvető értéket különböztet meg, amelyek több érték célját, motivációját is megkülönböztetik, rendszerbe foglalják. A szociológus számos nemzetközi felmérést elemezve arra az eredményre jutott, hogy ezek a motivációs célok minden kultúrában megtalálhatóak, sőt az értékek egymáshoz való viszonya, egymásutánisága is azonos. Az egyének értékészlete eltérő, amely kifejezi önmagukhoz, más élőlényekhez és tárgyakhoz való viszonyulásukat. Schwartz szerint tehát az egyének értékészletében az 1. ábrán látható, tíz alapvető érték világszerte megtalálható, a szubjektumok egyedisége pedig az értékek preferálásában és azok egymáshoz való relatív viszonyában rejlik.<sup>3</sup>



1. ábra. Schwartz értékmodellje. Forrás: Grünhut et al.<sup>4</sup>

Schwartz modelljében a megőrzés érték kategóriájához tartoznak a konformitás, a tradíció és a biztonság értékei. Ezek az értékek a rendet, az önkorlátozást, a múlt megőrzését és a változással szembeni ellenállást hangsúlyozzák. Közéjük tartozik elemzésünk tárgya is, hiszen az engedelmességet a szerző a konformitás értékei közé sorolja. Ezen értékek abból a követelményből származnak, hogy az egyének fogjanak vissza minden olyan hajlamot és cselekedetet, amelyek felzaklatnak vagy ártanak másoknak, sértik egy csoport zavartalan működését. A konformitás motivációs célja az önmérsékletet hangsúlyozza a mindennapi kapcsolatokban, olyan értékeket magában foglalva, mint az engedelmesség, az önfegyelem, az udvariasság, a szülők és az idősebbek tisztelete vagy

a hűség. Igaz, Schwartz a konformitás érték kategóriájába sorolta az engedelmes-séget, ha viszont azt vallási vagy kulturális elvárásnak tekintjük, úgy könnyen a tradíció érték kategóriájába is sorolhatnánk. A szerző is felhívja a figyelmet a két alapvető érték közeli rokonságára. A hagyomány és konformitás értékek motivációs szempontból nagyon közel állnak egymáshoz: az én alárendelését szorgalmazzák a társadalmilag támasztott elvárásoknak. A megfelelési értékek első-sorban a közeli személyeknek (szülő, tanár, főnök) való alárendelésről szólnak, míg a tradíció értékei absztraktabb tárgyra, valamilyen vallási tekintélyre vagy kulturális eszmére irányulnak. Mindenesetre az első ábrából is jól látszik, hogy az engedelmisség értéke szoros kapcsolatban áll a konformitással, a tradícióval, sőt még a biztonsággal (benne a társadalmi rend, nemzetbiztonság és valahová tartozás vágyával) is.

Schwartz dinamikus elmélete az értékek motivációs folytonosságát is kifejezi. Eszerint a konformitás és hagyomány értékek közös motivációja az én alárendelése a társadalmilag támasztott elvárásoknak. A hagyomány és biztonság értékek együttesen a létbiztonságot nyújtó társadalmi berendezkedések megőrzését célozzák. A konformitás és biztonság értékek közös motivációja a kapcsolatokban fennálló rend és harmónia védelme. A fenyegetések elkerülésére vagy leküzdésére a biztonság és hatalom értékek együttesen motiválják az egyént, amit a kapcsolatok és erőforrások ellenőrzésével valósítanak meg.

## Függetlenség kontra engedelmisség

■ Negyven különböző kultúrából származó, összesen nyolcvannyolc minta elemzése alapján Schwartz és szerzőtársai három alapvető konfliktust találtak, melyek a kultúrákon is átívelnek.<sup>5</sup> Egyrészt az önirányítás és stimuláció ellentétben áll a konformitás, tradíció és biztonság értékeivel: az önálló gondolkodás és cselekvés hangsúlyozása, valamint a változás előmozdítása verseng az alázatos önkorlátozással, a hagyományos hiedelmek és gyakorlatok megőrzésével, a stabilitás védelmére irányuló törekvésekkel. Másrészt a teljesítmény és hatalom motivációja ellentétes az univerzalizmus és jóindulat értékeivel – hiszen nehézkes egyszerre önmagunk és mások jólétére is koncentrálnunk. Harmadrészt – ami szintén kapcsolódik jelen kutatáshoz – a hedonizmus konfliktusban áll a tradíció és konformitás értékeivel: vágyaink kielégítése ellentmond az impulzusok visszafogásának és a kívülről szabott korlátok elfogadásának.

Az engedelmisség és függetlenség ütköztetésekor tágabb értelemben a változásra való nyitottság verseng a megőrzés és stabilitás értékeivel (lásd egymással szembeni elhelyezkedés az 1. ábrán). A konzervatív értékebeállítódás és az újra való nyitottság konfliktusát az érték kutatások sok esetben az engedelmisség és a függetlenség preferálásának összehasonlításával szemléltetik. Anders Sundell infografikáján<sup>6</sup> a World Values Survey 2020-as adatfelvétele alapján ábrázolta a világ nemzeteinek érték választását e két pólus mentén. A WVS felméréseiben a válaszadóknak tizenegy nevelési érték közül kell kiválasztaniuk az öt legfontosabbat, melyek elsajátítását kívánatosnak tartják gyermekkorban. A listát a felsorolás sorrendjében közöljük: jó modor; önállóság<sup>7</sup>; szorgalom; felelősségérzet; képzelőerő, fantázia; mások tisztelete, tolerancia mások iránt; takarékoság; elszántság, állhatatosság; vallásos hit; önzetlenség; engedelmisség.

A közép- és kelet-európai országok egy független egyenes, az engedelmisség nagyjából 20%-os említése mentén szóródnak. A statisztika szerint az általunk

vizsgált régióban átlagosan minden negyedik-ötödik válaszadó tartja fontosnak az engedelmességre nevelést. A függetlenség említésénél már jóval nagyobb különbségek adódtak. Általánosságban elmondható, hogy a régió minden országában jobban preferálják a függetlenséget, mint az engedelmisséget, mégis előbbi preferálásának szintjében jól elkülöníthető két országcsoport. A függetlenséget kiugróan nagyra tartó (75% körüli érték) országok csoportjába sorolható Magyarország, Litvánia, Szlovénia, Csehország és Szlovákia. A függetlenséget kevésbé hangsúlyozó országok között Horvátországot, Lengyelországot, Romániát, Bulgáriát és Észtországot találjuk.

## Mások erre jutottak az engedelmisség egyéni szintű vizsgálatokor

■ A leíró statisztikák mellett számos tanulmány foglalkozik az engedelmisség vagy a függetlenség preferálására ható tényezőkkel, pontosabban azzal, milyen demográfiai és attitűdjellegű ismérvekkel állnak kapcsolatban a nevelési értékek. A longitudinális kutatásokból kiderül, hogy az elmúlt ötven évben szinte mindenhol felértékelődött a függetlenség értéke, miközben egyre kevesebben tartják fontosnak az engedelmisséget.<sup>8</sup>

Az engedelmisségre nevelést a kutatók a tekintélyelvű, autoriter személyiség-típus egyik markerének tartják. A tekintélyelvű gondolkodás erősebb a tradicionális párkapcsolatban, házasságban élők körében, így közöttük az engedelmisség is fontos nevelési érték.<sup>9</sup> Berkers és Sieben vizsgálata<sup>10</sup> is megerősíti, hogy az etikai irányultság befolyásolja az értékválasztást. Elemzésük alapján az erkölcsi relativizmus szintje magyarázatot ad a vallásosak és a nem vallásosak gyermeknevelési értékrendjének különbözőségére, viszont nem magyarázza a vallásilag bizonytalanok attitűdjét. A tekintélyelvűség és az erkölcsi szemlélet kétségkívül összefügg az iskolai végzettséggel is, mely fontos háttérváltozó. Egy huszonkét európai országra terjedő vizsgálat<sup>11</sup> alapján kijelenthető, hogy a magasabb iskolai végzettséggel rendelkezők jobban preferálják a függetlenséget és kevésbé az engedelmisséget az alacsonyabb végzettségűekhez képest. A nevelési értékek és az iskolai végzettség vizsgálatában a kutatók más térségekben<sup>12</sup> is hasonló eredményre jutottak.

A vallás is sokféleképpen hat a nevelési attitűdökre. A szülők tisztelete és az irántuk való engedelmisség kiolvasható a Biblia szövegéből. Ellison és Sherkat elméleti kutatása<sup>13</sup> szerint, akit e mentén neveltek, az felnőttként is fontosnak tartja az engedelmisséget. Alwin<sup>14</sup> ugyanakkor arra is felhívja a figyelmet, hogy vallási felekezeten belül nagyobb átrendeződés fedezhető fel a gyermeknevelési attitűdben, mint felekezetek között. Egy Hollandiára vonatkozó elemzés szerint nem annyira a felekezetiiség, mint a hit tárgya meghatározó. Azok, akik egy személyes Isten létezésében hisznek, kevésbé tartják fontosnak a függetlenséget.<sup>15</sup> A szerzőpáros későbbi tanulmányában arra is felhívja a figyelmet, hogy a vallásos országokban élő nem vallásosak is fontosabbnak tartják az engedelmisséget, szemben a szekularizált országban élő vallástalanokkal. Így tehát nem csupán az egyén vallásossága, hanem a társadalmi közeg, a társadalmi elvárások is hatást gyakorolnak a nevelési attitűdre.<sup>16</sup>

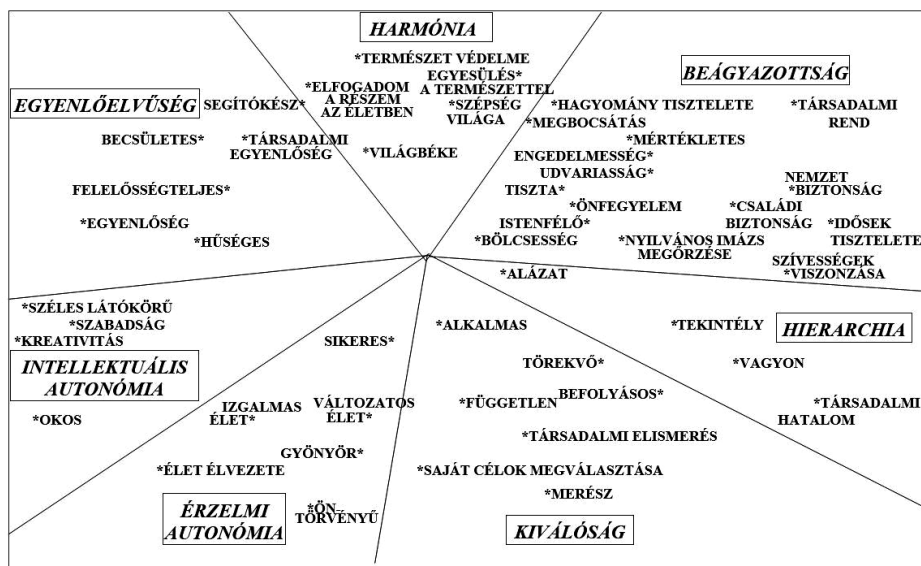
Magyarország vonatkozásában erőteljes tendencia a függetlenség felülértékelése az engedelmisséggel szemben. Még a magukat vallásosnak tartó magyarok értékrendje is modern racionalitást tükröz: többre tartják az önállóságot, mint vallásos hitet vagy az engedelmisséget. Mindemellett hazánkban is igaz, mint

világszerte, hogy a vallásosak a nem vallásosakhoz képest fontosabbnak ítélik meg mind a vallásos hitet, mind az engedelmisséget.<sup>17</sup> Gereben és Nagy<sup>18</sup> egy érdekes regionális eltérésre is felhívja a figyelmet. Elemzésük alapján a kelet-magyarországi régió (Hajdú-Bihar, Szabolcs-Szatmár-Bereg, Békés megye) értékvilágában erőteljesebben megjelenik a fegyelmezetttség, engedelmisség, a kemény munka elvárása. Ezzel szemben Nyugat-Magyarország (Győr-Moson-Sopron, Vas, Veszprém és Zala megye) értékvilágára jobban jellemző a szabadság és a tolerancia.

## Engedelmisség nemzeti léptékben: kulturális sajátosságok

Makroszinten – etnikai közösségre, régióra vagy országra vetítve – általában az egyéni közvélemény-kutatási adatok összesítéséből jutunk. Megnézzük ezer ember választát, hogy az egyes nevelési értékeket miként preferálták, és az adatokat (többnyire) átlag szerint aggregálva megállapítjuk, hogy az engedelmisség csak minden ötödik magyarnak fontos (EVS 2017 tanulsága). Schwartz mégis azt állítja, hogy bár a statisztikai metódus valóban ez a kultúrák értékelemzésére, mégsem állíthatjuk, hogy a kulturális értékek teljesen azonosak az egyéni értékekkel, s hogy csupán annak felnagyított másai volnának. Az izraeli szociálpszichológus a különbségeket felfedezve külön elméletet alkotott a kulturális értékekre nézve.

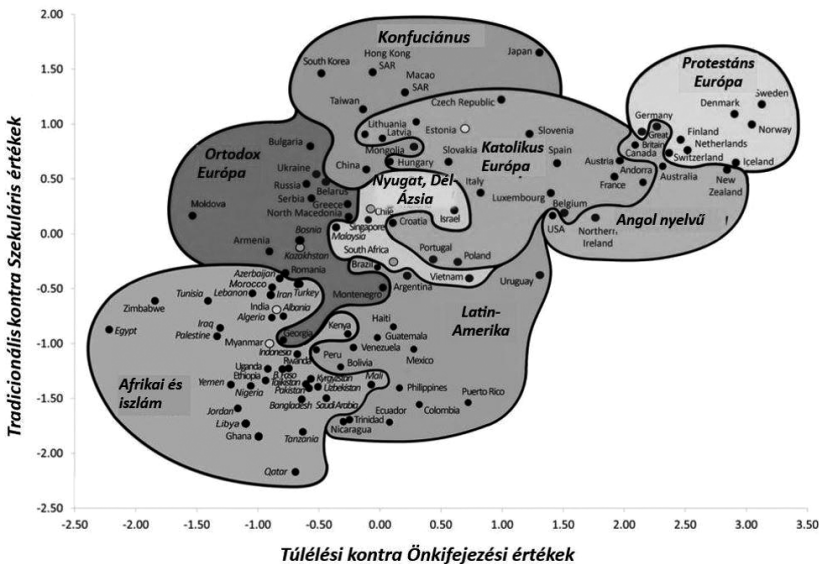
A tíz individuális érték kategóriából (1. ábra) Schwartz és kutatócsoportja hét kulturális érték csoportot vezetett le. A 2. ábrán nem csupán az érték kategóriák, hanem az egyes kategóriákat alkotó értékek is megtalálhatóak. Az ábrán az értékek helye is meghatározó: az egymáshoz közelebbi értékek között erőteljesebb együtt járást fedeztek fel a kutatók. A biztonság, tradíció és konformitás egyéni értékei makroszinten a beágyazottság kulturális értékében összpontosulnak. Ebben a kategóriában találjuk az engedelmisség értékét is.



2. ábra. Kulturális érték kategóriák Schwartz elméletében. Forrás: Schwartz (2011) 4. ábra<sup>19</sup>

A kulturális és individuális értékek különbözőségére Schwartz számunkra két kiemelkedően fontos példát hoz. A megbocsátás egyéni szinten a jóindulat érték kategóriájához tartozik, a hozzá közel álló fogalmak a segítőkészség és a becsületesség. Egyénileg ugyanis az motiválja a megbocsátást, hogy inkább elfogadjuk, mintsem hibáztatjuk a körülöttünk élőket. Schwartz szerint azonban kulturális szinten a megbocsátás a beágyazottság értéke, amely legközelebb a hagyománytisztelőhöz, az engedelmességhez és a mérsékelt viselkedéshez áll. Kulturális előírásként a megbocsátás hozzájárul a csoportszolidaritás megőrzéséhez és a konfliktusok elkerüléséhez, így más motiváció társítható hozzá, mint egyénileg.

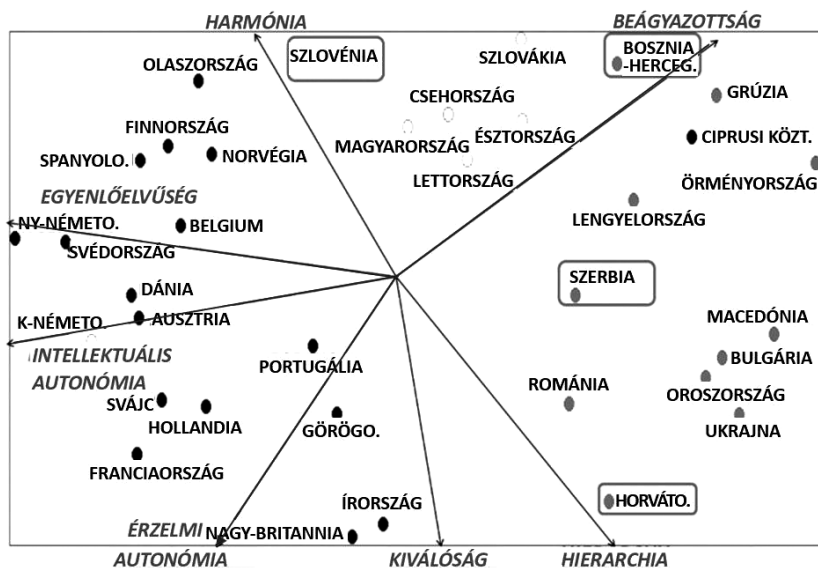
Az alázat értéktérképeken való elhelyezkedése is sokatmondó számunkra. Aki egyénileg alázatos életet él, annak értékei többnyire a szerénységgel, az önfegyelemmel és más konformitáselemekkel, így az engedelmességgel társulnak. Mindez távol áll a hatalom, a gazdagság vagy a tekintély értékeitől. Azonban amikor társadalmi, kulturális előírásként találkozunk az alázattal, akkor az a hierarchikus szerepek fenntartását támogatja. A hatékony hierarchiák ugyanis megkövetelik, hogy az emberek hatalmat gyakoroljanak az alattuk lévők felett, ugyanakkor alázatot is tanúsítsanak a felettük állókkal szemben. Ha tehát az engedelmesség nem egyénileg választott érték, hanem a hatalomtól származó társadalmi elvárás, melyhez ráadásul a tekintélyben levők despotikus viselkedése társul, úgy ténylegesen felmerülhet, hogy egyfajta birkatermészettel azonosítsuk az engedelmességet. Visszakanyarodva a Révai meghatározásához, ebben az esetben továbbra is szerencsésebbnek tartom a „szolgalelkű” kifejezés használatát.



3. ábra. Inglehart és Welzel kulturális térképe.

Forrás: <https://www.worldvaluessurvey.org/images/Map2023NEW.png>

Hogy mely európai országok mely kulturális értékeket preferálják leginkább, azt a 3. ábráról olvashatjuk le. Láthatjuk, hogy hasonlóan Inglehart és Welzel értéktérképéhez (3. ábra), Schwartz térképén (4. ábra) is megjelennek a tipikusan



4. ábra. Schwartz európai értéktérképe. Forrás: Schwartz (2013)<sup>20</sup>

elkülönülő országcsoportok. A „protestáns Európa” halmazába tartozók jórészt az egyenlőelvűséget és az intellektuális autonómiát preferálják. Az „ortodox Európa” kultúrái az előzőektől szinte legtávolabb eső értékeként a hierarchiát és beágyazottságot hangsúlyozzák. Szintén mindkét térképen jól elkülöníthetők az angol nyelvterületű országok, melyek a kiválóságra való törekvésben mutatják meg függetlenségüket. Inglehart és Welzel ábráján azonban egy nagy masszába tagozódik számos európai ország, melyek domináns vallási felekezetük révén a „katolikus Európa” megnevezést kapták. Schwartz térképéről azonban jól látható, mennyire eltér egymástól például a mediterrán kultúrák és a közép-európai országok értékválasztása. Amíg Portugália és Franciaország, az ortodox kultúrák kakukktójásaként Görögországgal karöltve, inkább az érzelmi autonómiát hangsúlyozzák, addig a visegrádi országok és a balti államok főként a harmónia és a beágyazottság értékei mellett elkötelezettek.

Közép- és Kelet-Európára fókuszálva érdekes módon a vallásosabb, felekezeti- leg homogén országok szinte egytől egyig a beágyazottság és hierarchia értéktengelyén helyezkednek el. Eközben a régió kevésbé vallásos, felekezeti- leg heterogénebb országai a beágyazottság és harmónia érték kategóriájában jelennek meg.

## Engedelmesség Közép- és Kelet-Európában

■ Láthattuk, hogy a kontinens más országaihoz képest Közép- és Kelet-Európában erőteljesebb a konformitás és biztonság iránti igény, melyhez Schwartz elmélete alapján az engedelmesség értéke is szorosan kapcsolódik. Statisztikai elemzésemben azt vizsgáltam, hogy a régióinkban mely értékekhez kapcsolódik leginkább az engedelmesség preferálása. Az elemzés adatbázisát a European Values Study legfrissebb adatbázisából nyertem, melynek adatfelvételére 2017 júniusa és 2021 októbere között került sor. A vizsgált országok kiválasztásánál egy széles Közép- és Kelet-Európa felfogást alkalmaztam, valamennyi posztso-

cialista ország bekerült a mintába, Kelet-Németországot leszámítva. Ausztria viszont kontrollként szerepel a mintában, így összesen tizennyolc ország közvélemény-kutatási adatait elemeztem: Albánia, Ausztria, Bosznia és Hercegovina, Bulgária, Csehország, Észtország, Fehéroroszország, Horvátország, Lengyelország, Lettország, Litvánia, Magyarország, Montenegró, Románia, Szerbia, Szlovákia, Szlovénia, Ukrajna.

Elsőként az egyes nemzetek lakossági mintáját országszinten aggregáltam, így egy tizennyolc soros táblázatot kaptam. A nemzeti kultúra jellegzetességeit Geert Hofstede hatdimenziós modelljével<sup>21</sup> ragadtam meg, ezt vettem össze az engedelmség és ellenpólusaként a függetlenség preferálásával. A vizsgált régióban a függetlenség nevelési értéke Hofstede dimenziói közül kettővel, a hatalmi távolsággal és az individualizmussal szignifikánsan korrelál. A hatalmi távolság mutató a nemzeten belül érzékelt hierarchizáltságot jeleníti meg, azt, hogy a társadalom miként kezeli az egyenlőtlenségeket. A magasabb pontszámmal leírt országokban nagyobb a hatalmi távolság, nehezebb az alsóbb rétegek társadalmi érvényesülése. Közép- és Kelet-Európában a kevésbé hierarchizált társadalmakban jobban érvényesül a függetlenség nevelési értéke, mint a magas indexű országokban (Pearson: -0,509, szig.: 0,031). A vizsgálat ezen része a szakirodalomból is ismert összefüggéseket megerősítette.

Az individualista-kollektivisták társadalmi berendezkedés mind az engedelmség, mind a függetlenség preferálására hatást gyakorol, utóbbira szignifikáns mértékben (Pearson: 0,582, szig.: 0,011). Az individualistább országok jellemzően az átlagnál többre tartják a függetlenséget, és kevésbé értékelik az engedelmséget. Érdekes módon Berkers és Sieben (2020) a European Values Study eggyel korábbi, 2010-es adathullámán, szélesebb európai adatházison vizsgált kutatásában nem talált szignifikáns összefüggést az individualizmus-kollektívizmus és a függetlenség preferálása között, jelen elemzésben Közép- és Kelet-Európára nézve mégis bizonyítható a kapcsolat.

Még érdekesebb, hogy az engedelmségre nevelés fontossága egyedül a bizonytalanságkerülés nemzeti dimenziójával mutat szignifikáns korrelációt (Pearson: 0,511, szig.: 0,030). Az összefüggés szerint minél inkább jellemző egy országra a biztonságvágy, annál inkább felértékelődik az engedelmség. A nagyon magas bizonytalanságkerülési indexszel leírt országok, így például Szerbia (92) és Fehéroroszország (95) jóval átlagon felül értékelték az engedelmség fontosságát. Nemzeti szinten tehát az engedelmség nem is annyira a tekintélyközpontúsággal (hatalmi távolság), hanem elsődlegesen a biztonság keresésével áll összefüggésben. Ez az eredmény összhangban van Schwartz értéktérképével, ahol közeli szomszédságban áll a nemzeti biztonság és az engedelmség, míg a tekintélytisztélet értéke távolabbi régióban található.

A makroszintű, országsoros adatok vizsgálatát követően a teljes régió individuális válaszait is elemeztem, aminek során kitértem a korábban ismertetett tanulmányok eredményeinek ellenőrzésére is.

A vallási mutatók meglepő módon gyengén vagy egyáltalán nem befolyásolják régiókban az engedelmség említését. A legerősebb, de még mindig gyenge (Phi: 0,069, sig.:0,00) összefüggést a vallásosság típusa mutatta az engedelmséggel. Míg az önmagukat nem hívóként meghatározóknál nem látható szignifikáns kapcsolat, addig a személyes Isten létezésében hívők az átlagnál nagyobb mértékben, míg a spirituális erő létezésében hívők átlag alatt említették az engedelmséget. Ez az eredmény a vizsgált régióban is igazolja Berkers és Sieben<sup>22</sup> megállapítását,

miszerint a személyes Isten létezésében hívők fontosabbnak tartják az engedelmisséget, mint a nem vallásosak vagy a bizonytalanok.

Az iskolázottság Közép- és Kelet-Európában is hatást gyakorol a nevelési értékek választására. Az alacsonyabb végzettségűek átlag felett, míg a magasabb végzettségűek átlag alatt értékelték az engedelmisség fontosságát (Phi: 0,092, sig.: 0,00). A függetlenség választásánál még markánsabban megjelenik az iskolázottság hatása: minél tanultabb valaki, annál fontosabbnak tartja a függetlenségre nevelést (Phi: 0,146, sig.: 0,00). Nagyon gyenge kapcsolatot találtam a párkapcsolati státusz és az engedelmisség említése között. Az elváltak és a regisztrált élettársi viszonyban élők kevesebben, az özvegyek átlagnál többen tartották fontosnak ezt az értéket. Az életkor emelkedése és az engedelmisség prioritizálása között nem találtam szignifikáns összefüggést. A válaszadók területi hovatarozása (ország) befolyásolja a nevelési érték kiválasztását (Phi: 0,197, sig.: 0,00), ahogy az előző, makroösszefüggéseket bemutató fejezetben is jól látszott. Összességében tehát az adott ország kultúráján múlik nagyban az engedelmisség preferálása, kevésbé az egyén demográfiai vagy egyéb jellemzőin.

Az engedelmisség választása és a posztmaterialista index között gyenge, szignifikáns kapcsolat fedezhető fel (Phi: 0,100, sig.: 0,00). Csehország vonatkozásában ez az összefüggés erőteljesebb (Phi: 0,232, sig.: 0,00), míg Bulgáriában, Fehéroroszországban, Lettországbán, Szlovákiában nincs szignifikáns hatással az értékrend. Az index itemjeivel való kapcsolatot vizsgálva, egyértelműen a materialistának nevezett állításoknál dominál az engedelmisséget említők részaránya. Azok közül, akiknek fontos az engedelmisség, többen említették ugyanis a rendfenntartás és az infláció elleni törekvést a nemzet legfontosabb céljai között, mint akik a függetlenséget preferálják az engedelmisséggel szemben. A rendfenntartás és a gazdasági stabilitás igénye ugyanakkor azt jelzi számomra, hogy az engedelmisséget választók valójában a biztonságot keresik. Ezt láthattuk makroszinten is, ahol egyedül a bizonytalanságkerülés hofstede-i dimenziójával állt szignifikáns kapcsolatban az engedelmisség.

Fontos kérdés, hogy Közép- és Kelet-Európában valóban tekintélyelvű gondolkodást fejez-e ki az engedelmisség fontosnak tartása, mint ahogy az a nemzetközi szociológiai irodalomban gyakran megjelenik. Az autoriter beállítódást az EVS kérdőívekben direkt módon az alábbi kérdés méri: „Itt van két olyan változás, amelyek talán a közeljövőben bekövetkezhetnek életvitelünkben. Kérem, mondja meg mindegyikről, hogyha bekövetkezne, akkor az jó vagy rossz, vagy mindegy lenne az Ön számára! – A tekintélytisztelet erősödése”. Ennek kapcsolatát az engedelmisség preferálásával kereszt tábla-elemzéssel vizsgáltam. Az engedelmisséget fontosnak tartók ugyan egy hajszálnyival (4,5 százalékponttal) többen válaszolták, hogy jó lenne ez a fajta társadalmi változás, de a két változó statisztikai kapcsolata nagyon gyenge (Phi: 0,039, szig.:0,00). A politikai vezetőkhöz fűződő viszony már egy lehetőséggel erősebb kapcsolatot mutat az engedelmisség preferálásával. Akik említették az engedelmisséget, azok fontosabbnak tartják a demokráciák működésében a politikai vezetőknek való engedelmisséget is, mint akik nem említették ezt az értéket (Eta: 0,084, szig.: 0,00). Az autoriter politikai kormányzás és a gyermeknevelési értékek között is talá-lunk kapcsolatot. Azt az állítást, hogy „Van egy erőskezű vezető, akinek nem kell törődnie az országgyűléssel és a választásokkal” jobbnak tartják azok, akik az engedelmisséget is említették, mint azok, akik nem (Eta: 0,093, szig.: 0,00). Sta-

tisztikailag kimutatható kapcsolat van tehát az engedelmesség preferálása és az autoriter gondolkodás között, de nem ez az összefüggés a legerőteljesebb.

Összességében az látszik, hogy régióinkban az Inglehart–Welzel-kultúraanalízis alapján inkább a tradicionális értékrendű (szemben a szekuláris-rationálissal) és a túlélési értékeket (szemben az önkifejezési értékekkel) preferáló egyének tartják fontosnak az engedelmességet. Az Inglehart–Welzel-változósztett minden változójával kapcsolatot mutatott az engedelmesség említése. A legerősebb, de még mindig gyenge kapcsolatot a homoszexualitás igazolhatósága mutatja: akik számára fontos érték az engedelmesség, ők kevésbé (soha nem) tartják elfogadhatónak a homoszexuális kapcsolatokat (Eta: 0,112, szig.: 0,00). Azonos irányú, valamivel gyengébb kapcsolat látható az abortusz elutasításával is (Eta: 0,093, szig.: 0,00). Individuális szinten tehát inkább a tradicionális és materialista gondolkodáshoz kapcsolódik az engedelmesség fontosnak tartása.

## Összegzés

■ A fenti elemzés alapján az engedelmesség fontosnak tartása erőteljesebben függ a nemzeti kultúrától, az azzal való azonosulástól, mintsem egyéni demográfiai vagy egyéb tényezőktől. Szorosabb statisztikai kapcsolat igazolható ugyanis makroszinten az értékek és az engedelmesség kapcsolatában, mint mikroszinten. Ez alátámasztja a nemzeti kultúra egyénileg is meghatározó voltát. Közép- és Kelet-Európában az engedelmesség mint kulturális érték nem a hierarchizáltsággal (hatalmi távolság), hanem a bizonytalanság kerülésével hozható összefüggésbe.

Az individuális értékelemzést tekintve azt a következtetést vonhatjuk le, hogy az engedelmesség mint gyereknevelési érték preferálása ugyan gyenge, de szignifikáns kapcsolatot mutat az ingleharti értelemben vett tradicionalista és túlélés dimenzió értékeivel, míg negatív összefüggésbe hozható a szekuláris és önkifejezési értékekkel. Egyéni szinten látható kapcsolat a gyermekkori engedelmesség igénye és a felnőttkori tekintélytisztelet között, azonban erőteljesebb az adott társadalom biztonság iránti igénye (országhoz való tartozás, posztmaterialista index) és az engedelmesség preferálásának viszonya. Mindezek fényében azt a tanulságot szűrhetjük le, hogy Közép- és Kelet-Európában nem annyira az autoriter beállítottsággal, hanem elsősorban a bizonytalanságkerüléssel, a nemzetsbiztonság vágyával és a nemzeti értékek megőrzésének igényével áll kapcsolatban az engedelmesség értékválasztása.

### ■ JEGYZETEK

1. S. H. Schwartz: *Basic human values: Their content and structure across countries*. In: A. Tamayo – J. B. Porto (eds.): *Valores e Comportamento nas Organizações*. Vozes, Petrópolis, Brazil, 2005. 21–55.
2. Révai Nagy Lexikona, 1912-es kiadás. VI. 502–503.
3. S. H. Schwartz: *An Overview of the Schwartz Theory of Basic Values*. Online Readings in Psychology and Culture 2012. 2 (1). DOI: <https://doi.org/10.9707/2307-0919.1116>
4. Grünhut Zoltán – Bodor Ákos – Pirmajer Attila: *A bizalom és az alapvető emberi értékek összefüggése*. Replika 2019. 113. 45–60. 49. DOI: 10.32564/113.4
5. S. H. Schwartz – Lilach Sagiv: *Identifying Culture Specifics in the Content and Structure of Values*. Journal of Cross-Cultural Psychology 1995. 26. 92–116.
6. A. Sundell: *Which Values Children Should Be Encouraged to Learn, By Country*. <https://www.visualcapitalist.com/cp/which-values-children-should-learn-by-country>

7. Az angol eredetiben használt „independence” kifejezés elsődlegesen függetlenséget, szabadságot jelöl, a magyar kérdőívbe mégis az önállóság kifejezés került. Jelen dolgozatban szerencsésebbnek tartom a függetlenség kifejezés használatát az engedelmességgel szembeállítva, hiszen az engedelmesség lehet autonóm, önálló magatartás (így nem ellentétes az önállósággal), mégis van benne egy függő viszony.
8. D. F. Alwin: *Trends in parents' socialisation values: Detroit, 1958–1983*. *American Journal of Sociology* 1984. 90 (2). 359–382.
9. P. Zulehner: *Verbundung. Kirchen im weltanschaulichen Pluralismus, Religion im Leben der Menschen 1970–2010*. Schwabenverlag, Ostfildern, 2011.
10. E. Berkens – I. Sieben: The atheistic factor? Explaining the link between atheistic beliefs and child-rearing values in 30 countries in Europe. *European Societies* 2020. 22 (1). 4–25.
11. M. Kalmijn – G. Kraaykamp: *Social stratification and attitudes: A comparative analysis of the effects of class and education in Europe*. *The British Journal of Sociology* 2007. 58 (4). 547–576.
12. M. Deković – J. R. M. Gerris: *Parental reasoning complexity, social class and child-rearing behaviors*. *Journal of Marriage and Family* 1992. 54 (3). 675–685.; M. K. Kohn: *Class and Conformity. A Study in Values*. The Dorsey Press, Homewood, IL, 1969.; F. W. P. van der Slik – N. D. de Graaf – J. R. M. Gerris: *Conformity to parental rules: Asymmetric influences of father's and mother's levels of education*. *European Sociological Review* 2002. 18(4). 489–502.
13. C. G. Ellison – D. E. Sherkat: *Obedience and autonomy: Religion and parental values Reconsidered*. *Journal for the Scientific Study of Religion* 1993. 32 (4). 313–329.
14. D. F. Alwin: i. m.
15. L. Halman – I. Sieben: *Religion and parental values in a secularized country: Evidence from the Netherlands*. *Social Compass* 2014. 61 (1). 121–140.
16. L. Halman – I. Sieben: *Child-rearing values: The impact of intergenerational class mobility*. *International Sociology* 2017. 32 (3). 360–390.
17. Bognár Bulcsu: *Vezérkultusz és szekularizált hitek. Vallásosság, értékválasztás és politikai preferenciák Magyarországon*. *Valóság* 2022. 65 (9). 55–75.
18. F. Gereben – A. Nagy: *Korábbi és újabb adalékok Magyarország olvasás- és értéktérképéhez*. *Jel-Kép* 1991. 12 (3-4). 21–34.
19. S. H. Schwartz: *Values: Cultural and Individual*. In: F. J. R. van de Vijver – A. Chasiotis – S. M. Breugelmans (eds.): *Fundamental questions in cross-cultural psychology*. Cambridge University Press, Cambridge, 2011, 463–493.
20. S. H. Schwartz: *Cultural Values as Constraints and Facilitators of Socio-economic Change*. Powerpoint presentation for the lecture at the Higher School of Economics, Moscow. <https://www.hse.ru/en/ma/socpsy/news/100399092.html>
21. Hofstede nemzeti kulturális modellje az alábbi hat dimenziót számolja ország szinten: hatalmi távolság, individualizmus és kollektívizmus, maszkulinitás és femininitás, bizonytalanságkezelés, hosszú vagy rövid távú orientáció, engedékeny vagy korlátozó szemlélet. Forrás: <https://www.hofstede-insights.com/country-comparison>.
22. Berkens, E. – Sieben, I.: i. m.